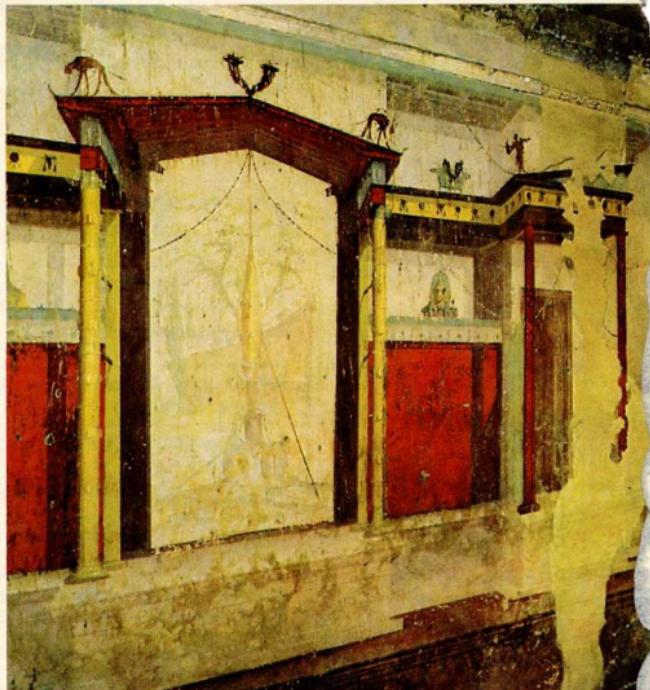

Συλλογική αντίληψη τοῦ κόσμου καὶ ἡ συμβατικότητα τῆς ἀρχαίας τέχνης

Ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ λογοτεχνία καὶ τέχνη ἀποτελοῦν συμβατικά συστήματα ἀναπαράστασης τῆς πραγματικότητας. Οἱ συμβάσεις ὥστόσ δὲν ἔμειναν οἱ ίδιες στὶς διάφορες φάσεις τῆς ἐξέλιξης τῶν συστημάτων αὐτῶν ἀπὸ τὰ γεωμετρικά ὡς τὰ ἐλληνιστικά χρόνια, ἀλλὰ μεταβλήθηκαν ἀνάλογα μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς γνώσης καὶ τὴν ἐξέλιξη τῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν συστημάτων. Τόσο ἡ φιλοσοφία, ποὺ στὴν περίπτωση τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἀντιστοιχεῖ μὲ τὴ δίκη μας ἐπιστήμην, δοσού καὶ ἡ πολιτικὴ πρᾶξη (ἡ κάποτε μόνο θεωρία) προχώρησαν, ἡ πρώτη ξεκινάντας ἀπό μυθολογικές ἀρχές πρὸς δῶ καὶ πιὸ λογικές κατασκευές (ἔτοι πού στὸν τέατρο αἰώνια κι ὑστέρα, μὲ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τοὺς περιπτητικούς, μποροῦμε πιὰ νά μιλοῦμε γιά ἐπιστήμην μὲ τὴ σημερινή ἔννοια) καὶ ἡ δεύτερη σὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ μορφές πολιτικῆς ὀργάνωσης, στὶς οποίες δῶ καὶ περισσότερο μέλη τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου εἶχαν τὴ δυνατότητα νά ἐκφράζουν τὶς διεκδικήσεις τους ἢ νά παιρνουν μέρος στὴ διοίκηση. Κι ἀν ἡ ἐπέμβαση τῶν Μακεδόνων δόήγησε τελικά ὄλοκληρο τὸν ἐλληνικὸν καὶ ἐλληνιστικὸν χώρο σὲ αὐταρχικότερες μορφές διοίκησης, ἡ θέση τῶν γυναικῶν καὶ τῶν δύολων φαίνεται δὴ βελτιώθηκε στὰ ἐλληνιστικά χρόνια. Ἀντίστοιχα στὴν τέχνη καὶ στὴ λογοτεχνία, ἀμέως ὑστέρα ἀπὸ τὰ πολὺ αὐστηρὰ συμβατικά συστήματα τῆς γεωμετρικῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπικῆς ποιησῆς, ἀναγνωρίζουμε μιὰ τάση πρὸς τὸ ρεαλισμό, πού φτάνει στὸ κατακόρυφό της στὴν ἐλληνιστικὴ πλαστικὴ καὶ ζωγραφικὴ ἀπὸ τὴ μᾶ περιά, καὶ στὴ Νέα Κωμαδία ἀπὸ τὴν ἄλλη (πθ. καὶ τὴν περιφέρμην συγκρίτη τοῦ Μένανδρου μὲ τὴ ζωή, ποὺ ἔκανε ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος: «ὦ Μένανδρε καὶ διε, πότερος δὲ ὕμων πότερον ἀπέμμισθατο;»). Όμως, ἀλλο τόσο δῶσο καὶ ὁ Ὁμηρος (ὁ μόνος ποιητὴς τὸν ὄπιον ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος ἀναγνώριζε σάν τὸν πότερον ἀπὸ τὸν Μένανδρο), ἔτσι καὶ ὁ Μένανδρος ἔχει τὸ σύστημα τῶν συμβάσεων τοὺς (καὶ μάλιστα αὐστηρούς), μέ τὸ ὄποιο μεταφράζει σὲ τέχνη τὴν ἀντίληψη ποὺ ἔχει γιὰ τὴ ζωή, ἡ τουλάχιστον ὀρισμένες δψεῖς της, ἡ ἐποχὴ του (καὶ ὅχι τὴν ὑποκειμενική του ἐμπειρία). «Οχι μόνο ὁ Μένανδρος, ἀλλὰ καὶ ὁ Ὁμηρος καὶ κά-

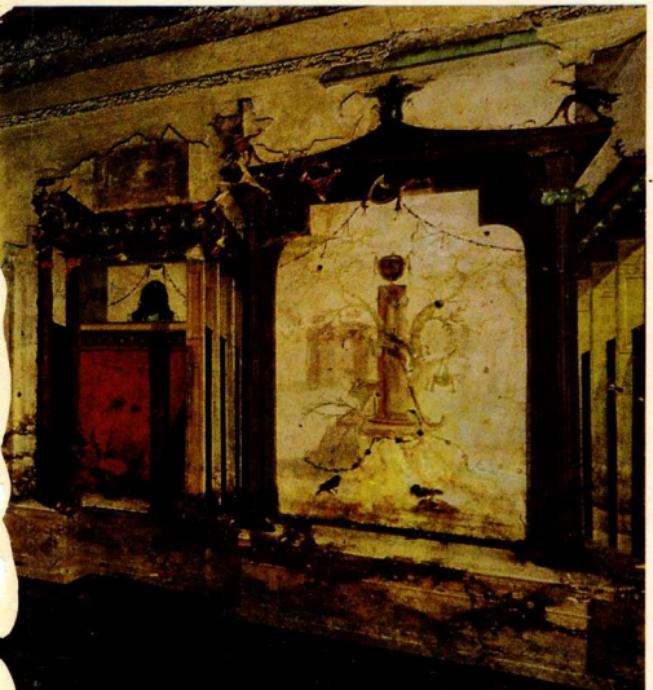
Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ

θε ἄλλος ποιητής στούς αἰώνες πού τοὺς χωρίζουν, «πατεμμήσατο τὸν βίον», μόνο πού καὶ τὸ είδος καὶ ὁ τρόπος ζωῆς ἦταν διαφορετικός ἀπό ἐποχὴ, καὶ προπάντας ἦταν διαφορετικός ὁ τρόπος πού ἀντίκριζε καὶ ἐρμήνευε τὴ ζωή ἡ κάθε ἐποχὴ. Αὐτὸς ἐπομένως ποὺ συνδέει τὸν Ὁμηρο καὶ τὸ Μένανδρο, ἀλλὰ καὶ ποὺ τούς ξεχωρίζει ἀπὸ τὸν Τολοτότη, τὸν Τεσχέρη καὶ ὅποιονδήποτε νεότερο συγγραφέα (μὲ τὴν ἔχαίρεστη τῆς «ἐλαφρᾶς» λογοτεχνίας, ὅπως τὸ θεατρικὸν βουλεύθαρτο, ὅποισμένα εἰδῆ λαϊκοῦ μυθιστορήματος), είναι δὴ οἱ ἀρχαίοι ἐκφράζουν, «μιμούνται» (μὲ τὴν ἀρχαία ἔννοια τοῦ δρου) αὐτὸ ποὺ ἡ κοινωνία

τους πιστεύει γιά τὴ ζωή, δηλαδή μιὰ συλλογικὴ ἐμπειρία (γι' αὐτὸ καὶ τὰ δράματα τοῦ Μένανδρου ἔχουν τό ίδιο στύλο μὲ τὰ δράματα τοῦ Δίφιλου ἢ του Φιλήμονα), ἐνώ οἱ νεότεροι ἐκφράζουν τὴν προσωπικὴ τους ἐμπειρία - ἐρμηνεία τοῦ κόσμου.

‘Ο ρόλος τῆς ὑποκειμενικῆς ἐμπειρίας

Πρέπει τώρα νά ρωτήσουμε: ‘Αποκλείεται ἀπὸ τὰ συμβατικά συστήματα ἡ ὑποκειμενικὴ ἐμπειρία τοῦ καλλιτέχνη ποιητῆ; [Νωριτερα] είλαμε δεχτεῖ δὴ σὲ μιὰ ἀπλοίκη κοινωνία ἡ ἀντίληψη καὶ ἐρμηνεία τοῦ κόσμου στηρίζεται καὶ

φορετικών περιόδων, π.χ. τή γεωμετρική μέ την πρώιμη μελανόμορφη ἀγύγειογραφία, ή την ἐπική μέ την πρώιμη λυρική ποίηση, φαίνεται ἀμέσως πόσο μεγαλύτερη είναι ἡ σπουδαιότητα τῆς ἐμπειρίας καὶ, ἐπομένως, ἀντίστοιχα μικρότερη ἡ σπουδαιότητα τῆς παράδοσης στις τέχνες τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς σὲ σχέση μὲ έκείνες τῶν γεωμετρικῶν χρόνων. Ὁμως ἀνάμεσα στοὺς τεχνίτες καὶ στὰ ἔργα τοῦ ίδιου στὰ καὶ τῆς ίδιας ἐποχῆς είναι πολὺ δισκολό νά ξεχωρίσει κανεὶς τί ὅφελεται στὴν παράδοση καὶ τὶ στὴν ὑποκειμενική ἐμπειρία. Σὲ τελευταῖα ἀνάλυση, ἡ προσπάθεια νά ξεχωρίσει κανεὶς τὸ παραδοσιακό ἀπό τὸ προσωπικό συμπίπτει μὲ τὴν προσπάθεια νά ἐντοπιστεῖ ἡ πρωτοτυπία ἐνός ἔργου ἢ ἐνός τεχνίτη σὲ σχέση μὲ τὰ ὄλλα ἔργα καὶ τοὺς ὄλλους τεχνίτες τῆς ίδιας ἐποχῆς. Καὶ μποροῦμε νά ἐπαναλάθουμε ἐδῶ αὐτὸ πού εἴπαμε πιὸ πάνω σὲ σχέση μὲ τὴν πρωτοτυπία, ὅτι δηλαδὴ δοσ ἀπολικότερη είναι ἡ ἐποχὴ καὶ συμβατικότερη ἡ τέχνη, τόσο λιγότερο σημαντική είναι ἡ ὑποκειμενική ἐμπειρία στὴ διαμόρφωση τοῦ ἔργου καὶ τόσο πιὸ δυσδιάκριτη ἡ πρωτοτυπία καὶ προσωπικότητα τοῦ τεχνίτη.

"Ετσι οἱ κριτικοὶ τοῦ Ὀμήρου συζητοῦν αἰδίνες τώρα ἂν ὑπῆρξε ἔνας Ὀμηρός, ἢ γά τὸν Ὀμηρὸν καὶ τοὺς διασκευαστές του, ἀκριβώς γιατὶ δέν μποροῦν νά διακρίνουν μὲ τρόπῳ ὀριστικῷ τὸ παραδοσιακό ἀπό τὸ προσωπικό στὴν ὅμηρική ποίηση. Ἀπό τὴν ἄλλη μεριά, μπορεῖ νά μήν υπάρχει θέμα παλαιότατης δημιουργίας στὴν ποίηση μετά τὸν Ὀμηρό, ἀλλὰ πόσο ισχυρό είναι τὸ παραδοσιακό στοιχεῖο ἀδύτη καὶ σ' ἔνα ποιητή μὲ τόσο ἔχωριστό ὑφος, όπως ὁ Πίνδαρος, ἐδείξας πρόσφατα οἱ σπουδαῖες ἐργασίες τοῦ E. Bandy. Γενικά, καθὼς ἡ σπουδαιότητα τῆς ἐμπειρίας μεγαλώνει, ἡ τέχνη κινεῖται πρός δόλο καὶ ρεαλιστικότερες μορφές; Ἡ, για τὸ πούμεν καλύτερα, ἡ ἐλληνική τέχνη τείνει πρός τὸ ρεαλισμό δόλο καὶ περισσότερο, ἐπειδὴ ἡ σπουδαιότητα τῆς ἐμπειρίας στὴν ιστορική πορεία τῶν Ἑλλήνων μεγαλώνει δόλο καὶ περισσότερο εἰς βάρος τῆς μιθολογικῆς - παραδοσιακῆς ἐρμηνείας τοῦ κόσμου (π.β. τὸ ρόλο τών θεῶν στὸν Ὀμηρο καὶ τῆς θεοποιημένης τύχης στὸ Μένανδρο), για νά συγκρίνουμε δύο ἀκραίες περιπτώσεις, ἡ στη σύστα τοῦ Ἡρόδοτος καὶ τοῦ Θουκυδίδη ἀπέναντι στούς μύθους, για νά συγκρίνουμε

ΘΕΑΤΡΟΥ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

Γ. Μ. Σηφάκης

Καθηγητής Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης

στὴν ὑποκειμενική ἐμπειρίᾳ τοῦ ἀτόμου — δηλαδὴ στὴ γνώση πού προκύπτει ἀπό τὴν ἀμετε παρατήρηση τῶν πραγμάτων καὶ γεγονότων — καὶ στὴ θεωρίᾳ πού ἔχει ἡ κοινωνική ὁμάδα γιά τὸν κόσμο — στὴν ὄποια τὸ ἀτόμο πιστεύει ἀπόλυτα —, καὶ διὰ πό τις δυσ, ὑποκειμενική ἐμπειρία καὶ συλλογική ποίηση, ἡ δεύτερη είναι πολὺ πιὸ σημαντική. Ἔδω πρέπει νά ύπογραμμιστεῖ ὅτι ἐμπειρία καὶ πίστη στὸ ἴδιο ἀτόμο δέν δρίσκονται σὲ ἀντίθεση, ἀλλὰ σὲ ἀρμονική σχέση μεταξὺ τους. Αὐτὸ πάλι δέν σημαίνει πώς ἡ σχέση αὐτή μένει ἀδιστάραχτη σὲ δλα τὰ ἀτόμα καὶ τις κοινωνίες, γιατὶ τέσσαρες ὀποιαδήποτε ἀνθρώπινην πρόσδοση θά ἦταν ἀδύ-

νατη. Ἰσα ἵσα, ἡ ἐξέλιξη πού διακρίναμε στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα ἀπό τὴ μυθολογία στὸν ὁρθολογισμό (ἐπιστήμη), ἀπό τὴν ἀρχή τῶν λιγότερων στὴν ἀρχή τῶν περισσότερων (πολιτική ὥρανων), καὶ ἀπό τὰ αὐτόπτερα συμβατικά πρὸς ρεαλιστικότερα συστήματα ἀναπαράστασης τῆς πραγματικότητας (τέχνη, λογοτεχνία), μιὰ ἐξέλιξη που πέρασε ἀπό πολλὰ στάδια, πού ἀντιστοιχοῦν στὶς διάφορες περιόδους τῆς ἀρχαϊκῆς ἐλληνικῆς ἴστορίας, μπήκε κάθε φορά σὲ κίνηση ἀπό τὴ διατάραχη τῆς ισορροπίας ἀνάμεσα στὴν ὑποκειμενική ἐμπειρία καὶ στὶς συλλογικές, παραδοσιακές πεποιθήσεις. Αν συγκρίνουμε τὶς τέχνες δύο δια-

δύο διαδοχικές φάσεις τής ιστοριογραφίας).

Ο πέμπτος αιώνας

Ανάμεσα στά δυο άκρα της κίνησης από τό μυθολογικότερο πρός τό έμπειρικότερο βρίσκεται ο πέμπτος αιώνας και ή καθαυτό κλασική τέχνη. Βέβαια, μάλιστας για τὴν ἀντίληψη τού κοσμου καὶ γιὰ τὴν ἀναπαράσταση τοῦ ἀπὸ τὸν τέχνην αὐτῆς τῆς ἐποχῆς είναι ἀδύνατο νά μή θυμούμε πώς ἡ ἄρχη τοῦ πέμπτου αιώνα συμπίπτει μὲ τὴ γέννηση τῆς αθηναϊκῆς δημοκρατίας. Η ἀμφισθήτη καὶ κατάργηση ὁρισμένων παραδοσιακῶν προνομίων τῆς ἀριστοκρατίας τῶν γεωκτημάνων, ποὺ ἔγινε μὲ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 508 π.Χ. καὶ τὴ νομοθεσία τοῦ Κλεισθένη, προϋποθετεῖ νέες ἀντιλήψεις γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴ θέση τῶν ἀνθρώπων μέσα στὴν κοινωνική τους μάρδα. Οι νέες μορφές κοινωνικῆς ὄγρωστης, ποὺ εἰσάγονται στὸ μεταχίου τοῦ ἔκτου πρὸς τὸν πέμπτο αἰώνα, ἀντιστοχούν πρὸς τὶς νέες μορφές ἡ καινοτομίες στὴν ποίηση καὶ στὶς εἰκαστικές τέχνες, ποὺ εἰσάγονται τὴν ίδια ἀκριβῶς ἐποχῆ: τὸ δράμα, τὴν ἐρύθρωμοφρή ἀγγειογραφία, τὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὴ φόρμα τοῦ κούρου στὴν πλαστική. «Οσα ἡ ἰδρυση τῆς δημοκρατίας είναι ἑνα μεγάλο θῆμα πρὸς τὴν πολιτική ἐλευθερία (τὴν ὅποια μοιράζονται τώρα ποὺ περισσότεροι ἀπὸ πριν) ἔται και οι καινοτομίες στὶς τέχνες είναι ἑνα μεγάλο θῆμα πρὸς ἑνας ἐμπειρικότερο τρόπο ἀντικρίσματος τῆς ζωῆς.

Δημοκρατία καὶ Θέατρο

Θά ηθελα νά σταθώ για λίγο στὸ δράμα, ποὺ μπορει νά θεωρηθει ὡς ἡ κατ' ἔξοχην τέχνη τοῦ πέμπτου αιώνα, ἀφού η περίοδος τῆς κυριοφρίας της (ἐποχὴ τοῦ Θεσπίδος), ἡ γέννηση καὶ ἡ ἀκμή της συμπίπτουν μὲ τὴν κυριοφρία (ἀπό τὸ Σόλωνα καὶ ἐπειτα), τὴ γέννηση καὶ τὴν ἀκμή τῆς δημοκρατίας.

Ἀρχίζοντας ἀπό ἑνα ποὺ γενικό ἐπιπέδο: η δημοκρατία είναι ἀπὸ τῇ φύση της — «διά τὸ μή ἐς ὄλγους ἄλλ’ ἐς πλείονας οἰκεῖν» (Θουκ. 2, 37, 1) — τὸ πολίτευμα ἐκείνο ποὺ προϋποθέτει ἑνωση καὶ συνεργασία τῶν κοινωνικοπολιτικῶν δυνάμεων καὶ τὸ δράμα είναι συνθέτη τέχνην, ποὺ προϋποθέτει δημοιουργική συνεργασία πολλῶν καὶ συνδέει τὸ λόγο, τὴν κίνηση, τὴν μουσική, τὴν ἀρχιτεκτονική καὶ τὴ ζωγραφική. Τὸ κοι-

νό για τὸ όποιο παράγεται τὸ δράμα είναι τὸ σύνυλο τῶν πολιτῶν. Γά χαρη τοῦ κοινού αὐτοῦ δημοιουργείται ἑνα καινούριο δημόσιο οἰκοδόμημα, τό θέατρο (ποὺ χρησιμοποιείται πολὺ συχνά καὶ γιὰ τὶς συνελεύσεις τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου). Στὸ ἐπανο τῆς δημοκρατίας, ποὺ κάνει ὁ Περικλῆς στὸν «Ἐπιτάπειρο» λόγο του, λέει πώς δοι οἱ Ἀθηναῖοι ἀσχολούνταν μέ τὰ κοινὰ καὶ ἤταν σε θέση νά κρινουν τὰ πολιτικὰ πράγματα συμμετέχοντας ἔται στὶς ἀποφάσεις τῆς ἐκκλησίας (Θουκ. 2, 40, 2). Στὸ θέατρο, ἐπίσης, ἀπὸ τοὺς ίδιους αὐτούς πολίτες διαλέγοντας μὲ κλόρο οἱ κριτές τῶν δραμάτων (μέ ἑνα πολύπλοκο σύστημα ποὺ ἔξασφαλτε τὴν ἀντιπροσώπευση καὶ τῶν δέκα φυλῶν).

Πέρα θμά ἀπό αὐτὸ τὸν κάπιον ἐπιφανειακό συσχετισμό μπορει νά γίνει ἑνας ἀλλος ποὺ συστασικότερος. Στὴν ἐκκλησία συστηνουνταν τὸ παρόν καὶ τὸ μέλον τῆς πόλης. Στὸ θέατρο ἡ τραγωδία ἀναπαρίστανται τὸ παρελθόντος. «Μως ἡ ἀναπαράσταση αὐτῆ δε γινόνταν στατικά, μὲ δόση μια καθειρωμένη ἐκδοχή, ἀλλά διαλεκτικά, ἔται πού κάθε ἀναπαράσταση ἔνος μύθου ισοδυναμούσε μὲ μια καινούργια ἐκδοχή καὶ ἐρμηνεία τοῦ παρελθόντος. Αὐτού τού είδους ἡ ἐρμηνεία διαφέρει σὲ μεγάλο βαθμό ἀπὸ τὴν ἀναπαράσταση τοῦ παρελθόντος πού ἔκανε σὲ παλαιότερη ἐποχή το ἔπος (ἵ σε ἀλλες ἐποχές ἡ θρησκευτική τέχνη). Η διαφορά βρίσκεται ἀκριβῶς στὸ βαθμό ἀποκλισίας ἀπὸ τὶς παλαιότερες, καθιερωμένες ἐκδοχές τῶν μύθων. Και ἡ ἀποκλισία αὐτῆ ἤταν ἀνάλογη μὲ τὴν ἔξελιξη τοῦ πολιτεύματος ἀπὸ δε- σποτικότερο σὲ δημοκρατικότερο (ἀπόκλιση καὶ ἔξελιξη πού είναι φανερές καὶ κατά τὴ διάρκεια τοῦ πέμπτου αιώνα, ἀπὸ τὸν Αἰσχύλο ὡς τὸν Εύριπον) καὶ φυσικά τῆς ἀνθρώπινης σκέψης ἀπὸ ἀπολογικήτερη σὲ ὄρθολογικότερη.

(Απόσπασμα ἀπό τὸ Δοκίμιο - «Ο παραδοσιακός πολιτικός τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικής λογοτεχνίας καὶ τέχνης». Ἐπιστ. Ἐπετ. Φιλοσοφίης Σχολής Πανεπ. Θεατ/κης, 12 (1973), σελ. 464 κε.).

The Social Function of Theater in Ancient Athens.

G.M. Sifakis

Ancient Greek art and literature were conventional systems for the representation of reality. They did not, however, remain

unaltered through the various historic phases but they changed due to the expansion of knowledge and the evolution of the political and social systems. In a primitive society the conception and interpretation of the world are based both on the individual experience and on the theory expressed by the social group, the latter being always more persuasive and acceptable.

However, as the importance of experience increases, art tends to more and more realistic forms; or, to put it otherwise, Greek history and civilization gains importance as opposed to the mythological - traditional interpretation of the world.

The celebrated fifth century and the very classic art lays in between this movement from mythology to experience. Needless to say that when we are referring to the new conception of the world and its representation we cannot but recall that the dawn of the fifth century coincides with the birth of the athenean democracy.

As much the institution of democracy is a significant step towards the political freedom (in which now participate more citizens than before) so much novelties in arts function decisively towards a more empirical conception of life.

Democracy and Theater

Drama can be considered as the art par excellence of the fifth century, since its embryonal stage (*Thespis*' period), birth and growth coincide with the embryonal period (from Solon onwards), birth and full development of democracy.

Democracy from its very nature is, according to Thucydides (2,37,1), the regime that prerrequisites the union and collaboration of all the sociopolitical forces; drama is also a composite art that requires the creative participation of many artists and combines speech, motion, music, architecture and painting. The audience to which drama is addressed is the body of civilians. To accomodate this audience a new public edifice is created, the theater, that is also frequently used for the public assembly. Beyond, however, this somehow superficial relation another more essential comparison can be made between democratic function and theater: in the ecclesia (= public assembly) the present and the future of the city were discussed: Tragedy in theater was representing the past. However, this representation neither was static nor was based on the established common view. Founded on dialectics was treating myth in such a way that its representation exposed a new version and interpretation of the past. This kind of interpretation greatly diverges from the representation of past in the epos or in religious art, and exactly there lays its significance. The divergence was conditioned by the character of the regime ranging from despotic to democratic — a divergence obvious in the plays of Aeschylus and Euripides — and naturally by the range of human thought from naive to rational.